

1. Foto van de gevelrij aan de Nieuwstraat met Waelwijk, Bruheze en Assendelft. Alhoewel de architectuur van de drie witgeschilderde panden in sterke mate verschilt, wordt door de eenvormigheid in (het ontbreken van) kleur een zekere samenhang gecreëerd.

Kleurgebruik op de gevels van Waelwijk, Bruheze en Assendelft

door

Reinoud Pince van der Aa

INLEIDING

Wit en grijs bepaalden tot voor kort het kleurenschema van de drie hofhuizen Waelwijk, Bruheze en Assendelft. Een blauw geschilderde voordeur van Waelwijk en een bruin gebeitste entreepartij van Bruheze vormden sobere uitzonderingen op de eentonig geschilderde gevels aan de Nieuwstraat. De terughoudende kleurstelling zorgde ervoor dat bij de eerste blik de drie gepleisterde gevels als een lange straatwand fungeerden, terwijl pas bij nadere beschouwing de architectuur het individuele karakter van de drie panden benadrukte.

Zowel diversiteit in architectuur als eenheid in kleur gaven uiting aan de lange bouw- en bewonersgeschiedenis van het tot complex gesmede bouwblok. In verband met de nieuwe bestemming die het Nieuwstraat-complex heeft gekregen, is in aanloop naar de kleurwijziging van de gevels verkennend kleurhistorisch onderzoek uitgevoerd.¹ Inzicht verkrijgen in de kleurhistorische gelaagdheid van de gevels was het doel van dit onderzoek. Op diverse onderdelen van de afzonderlijke panden zijn sonderingen gemaakt in de geschilderde afwerklagen en zijn, waar mogelijk, stratigrafieën gemaakt, zogenaemde kleurentrapjes om de kleuropbouw te tonen. De resultaten komen verderop in dit artikel aan de orde.

Om de resultaten in een bredere context te plaatsen van historisch kleurgebruik wordt eerst kort ingegaan op de toepassing van pleister en verf bij gevelafwerkingen in Nederland in de periode van grofweg de zeventiende eeuw tot en met de negentiende eeuw. De panden aan de Nieuwstraat kennen een rijke historie die in de kern teruggaat tot de renaissance. De huidige gevels van de drie panden dateren echter in hoofdzaak uit het tweede en derde kwart van de negentiende eeuw, zodat afwerklagen van voor die tijd niet te verwachten zijn. De gevonden resultaten op de gevels van de hofhuizen en de voorgestelde kleuren voor de gevels van het hotel sluiten voorliggend artikel af.

KLEUR EN ARCHITECTUUR HAND IN HAND

Binnen de geschiedenis van monumentenzorg en welstand heeft altijd een grote interesse in en kennis van de toepassing van kleur bestaan. Het systematisch bundelen en breed verspreiden van die kennis heeft echter tot aan het derde kwart van de twintigste eeuw geduurd. Daarvoor was kennis over de toepassing van verf en pleister op de buitenkant

¹ Het kleuronderzoek is uitgevoerd door Hylkema Consultants in samenwerking met Claudia Junge en Peter Dijkman van het Restauratieatelier Fort op de Biltstraat te Utrecht in 2014-2015. Sonderingen en stratigrafieën zijn gezamenlijk gemaakt, fotografie en verslaglegging is, onder redactie van Hylkema Consultants, door Claudia Junge uitgevoerd.

van gebouwen vooral voorbehouden aan een beperkte vakkring. De publicatie ‘Kleur op historische gebouwen’ uit 1984 van W.F. Denslagen en A. de Vries kan als standaardwerk worden gelezen om die vakkennis voor een bredere kring toegankelijk te maken.²

Wellicht niet toevallig werden in diezelfde periode, in 1985, door twee Italiaanse architecten de strikte richtlijnen herontdekt die de stad Turijn al aan het begin van de negentiende eeuw hanteerde om de stad kleur te geven. Aan de hand van een verplicht kleurenschema werd bepaald in welke kleur een pand geschilderd moest worden. Dat schema is in de jaren tachtig uitgewerkt tot de Turijnse kleurenwaaier met 107 kleuren voor pleisterwerk, hout en metaal, met namen die verwijzen naar pigmenten en soorten marmer en graniet uit de regio.

Het voorbeeld van het negentiende-eeuwse Turijn lijkt een vroege toepassing van welstand als sturend element in de ruimtelijke kwaliteit van een stad. Maar monumentenzorg en de reconstructie van historische kleuren en moderne opvattingen over welstand en esthetiek dienen op zorgvuldige wijze hand in hand te gaan. Een goed voorbeeld daarvan is de toepassing van kleuronderzoek in Dordrecht, wat geleid heeft tot de Dordtse kleurenwaaier en de fraaie publicatie ‘Dordtse kleuren. Architectuur ontmoet kleur in de oudste stad van Holland’.

Onderzoek naar de toepassing van kleur op historische gebouwen raakt aan de vraag welke kleuren nu precies op de gebouwen thuishoren. Vervolgens kun je de vraag stellen waar kleuren eigenlijk toe dienen; wat was het doel van kleur? In de zeventiende tot en met de twintigste eeuw kon nagenoeg alles wel geschilderd zijn. Bij een vondst van 37 verbestekken in het Erfgoedcentrum DiEP stond het allemaal op papier: kozijnen, ramen en deuren, kroonlijsten, maar ook natuursteen, metselwerk, pleisterwerk en zelfs regenpijpen en lood.³ In veruit de meeste gevallen werd kleur gebruikt om te verwijzen naar een bepaald materiaal, maar de kleurstelling zelf was afhankelijk van de herkomst, de beschikbaarheid, de eigenschappen en de prijs van pigmenten.

GEPLEISTERDE EN GESCHILDERDE GEVELAFWERKINGEN IN NEDERLAND

‘Hollanders bepleisteren hun bakstenen metselwerk gewoonlijk niet. Zij strijken de voegen vlak af en beschouwen deze witte, op fraaie wijze uitgevoerde, voegen als een zelfstandige vorm van decoratie, en de baksteen is tegen weer en wind bestand, omdat die van goede kwaliteit is’, aldus L.F. Wolfram in 1818 in zijn bouwkundig handboek.⁴ Maar toch was pleisterwerk, toen Wolfram dit opschreef, al lang niet meer ongewoon. Veel in de achttiende eeuw beschreven, getekende of geschilderde Hollandse landhuizen laten een helder wit gepleisterde gevel zien. Het pleisteren van de gevels werd niet alleen gedaan om (lelijke) bouwsporen te verhullen, ook ‘nieuwbouw’ kon oorspronkelijk voorzien zijn van een gepleisterde gevel.

Het pleisteren van gevels was vóór de periode van het neoclassicisme geen gemeengoed. Hier en daar werden bakstenen gevels in de zeventiende en de eerste helft van de achttiende eeuw gepleisterd. Bekende voorbeelden daarvan zijn het oude Raadhuis in Amsterdam (naar een schilderij van Pieter Jansz. Saenredam uit 1657) en het middeleeuwse stadhuis van 's-Hertogenbosch (naar een prent van J.A. Beerstraten in 1665). In sommige gevallen werd pleisterwerk gebruikt om verdiepte vlakken te versieren. Uit metselaarsteekeningen bijvoorbeeld uit eind zestiende eeuw van het in de eerste helft van de zestiende

eeuw gebouwde stadhuis van Culemborg blijkt dat de verdiepte vlakken aan het bordes gepleisterd zijn geweest: '[de metselaars] hebben noch drie dagen ende een schof gearbeyt aen de baelge [het bordes] voor 't stadhuyms om de parcken [vlakken] te plaesteren mis sument ende voorts te hamerslaen'.⁵

Pleisterwerk op gevels werd vaak toegepast om natuursteen te imiteren. De suggestie van natuursteen werd gewekt door het aanbrengen van een groef in de pleisterlaag waardoor een bepaald (blok)verband ontstond. Ook werd pleisterwerk wel beschilderd, waarmee natuursteen werd geïmiteerd. Maar dit was geen vanzelfsprekendheid: de grijze kleur van het pleister door de toepassing van cementgebonden mortels benaderde vaak al een natuurlijke steen.⁶ In enkele gevallen werd op het vlakke pleisterwerk een baksteenimitatie geschilderd om aansluiting te zoeken met aangrenzende panden, zoals het geval is geweest bij een aanpassing uit 1865 van het middeleeuwse stadskasteel Oudaen aan de Oudegracht in Utrecht.

Vaak is aangenomen dat negentiende-eeuwse pleisterarchitectuur standaard een witte uitmonstering kende, maar diverse voorbeelden laten zien dat het tegendeel waar kon zijn. In de tweede helft van de negentiende eeuw lijkt echter de belangstelling voor natuursteenimitatie af te nemen 'en waarschijnlijk meer dan men vermoedt is toen menig gebouw, aanvankelijk in bruine of gele natuursteenkleur geschilderd, wit overgesaust'.⁷

Een van de voorbeelden die Denslagen noemt, betreft de Korenbeurs in Dordrecht. Dit pand wordt wel beschouwd als toonbeeld voor witte, neoclassicistische architectuur, maar blijkt van oorsprong zachtgeel beschilderd te zijn geweest. De oorspronkelijke kleurstelling van de Korenbeurs is in de jaren tachtig van de twintigste eeuw hersteld.

Het kleuren van gepleisterde gevels gebeurde, zo de gevels al geschilderd werden, vooral om het steenachtige karakter te imiteren. Maar kleur werd niet alleen daarvoor ingezet, het diende ook om in abstracte vorm een bijdrage te leveren aan de architectuur. Reeds in de negentiende eeuw werden richtlijnen bepaald voor de toepassing van abstracte kleuren op de gevels: naar boven toe in steeds lichtere schakeringen, uitstekende en opliggende delen als lijsten en vensteromlijstingen in een lichtere tint dan het omliggende muurwerk. Interessant is daarbij dat vanuit esthetiek kennelijk al aansluiting is gevonden op de optische waarneming: licht lijkt dichterbij, donker verder weg.

DE RESULTATEN VAN HET KLEURONDERZOEK AAN DE NIEUWSTRAATPANDEN

Bij het onderzoek naar de aanwezigheid van historische kleurlagen aan de panden aan de Nieuwstraat is vanwege de omvang van de gevels sonderend te werk gegaan. Dat er historische lagen aanwezig waren was op voorhand wel duidelijk. In het verleden zijn namelijk al door een schilder op bepaalde plaatsen schuurproeven gedaan, een samenhangend beeld ontbrak echter en het onderzoek beperkte zich slechts tot houtwerk van deuren, ramen en kozijnen op de begane grond.

2 Uitgegeven door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, inmiddels Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed geheten.

3 Groeneweg / Rouw 2011, 54.

4 Denslagen 1984, 44-45.

5 Denslagen 1984, 45.

6 In 1824 werd het Portland-cement, naar de gelijknamige steen, uitgevonden door J. Aspdin (1788-1855).

7 Denslagen 1984, 82.

De drie geschakelde panden Waelwijk, Bruheze en Assendelft waren gepleisterd en witgeschilderd, maar uit historisch fotomateriaal kon snel worden achterhaald dat er sprake moet zijn geweest van een kleurstelling van de panden die afwijkt ten opzichte van de huidige situatie. Per pand worden de resultaten van het verkennend kleuronderzoek gespiegeld aan historisch fotomateriaal. Uit het onderzoek is ook een kleurvoorstel geformuleerd dat aan het eind van dit artikel wordt samengevat.

Waelwijk

Waelwijk kent een klassieke opbouw van gebosseerd pleisterwerk, een natuurstenen waterlijst tussen begane grond en verdieping en de afsluiting van de gevel met een brede kroonlijst en geprofileerde bakgoot op klossen. Onregelmatig in het schilddak zijn vier dakkapellen aangebracht. Deze indeling van de gevel dateert uit de eerste helft van de negentiende eeuw. De natuurstenen poort van Waelwijk dateert uit omstreeks het eerste kwart van de zeventiende eeuw.

Op de begane grond is op de gevel een stratigrafie (kleurentrap) gemaakt. De pleister betreft een harde grijze cementpleister, met een eerste geschilderde laag in een (licht) beige. De tweede laag bestaat uit een met olieverf geschilderde laag in warm midden grijs. Als derde laag is een grijsbeige kleur gevonden, als vierde laag een licht grijs. De vijfde laag betreft de huidige afwerklaag in gebroken grijzig wit.

Veel van de houten onderdelen van de gevel (kroonlijsten van gevel en dakkapel, raamhout, kozijnen) zijn in het verleden ontdaan van oudere verflagen, waardoor tijdens het onderzoek een onvolledig beeld van de kleuropbouw van de gevel dreigde te ontstaan. Ook zijn ramen in het verleden vernieuwd. Toch zijn op lastig te bereiken plekken historische verflagen aangetroffen: aan de zijkant van een klos van de bakgoot, op een houten pen van een pen-en-gat-verbinding van een kozijn op de verdieping. Op het houtwerk zijn een grijs-bruine en licht oker-beige kleurstelling gevonden als oudste afwerklagen.

2. Stratigrafie van Claudia Junge-Dijkman op de voordeur van Waelwijk in de natuurstenen poort. Het rijke verfpallet aan kleuren is niet aangetroffen op de ramen en kozijnen, noch op de gevel zelf. Mogelijk dat de deur van elders komt en bij Waelwijk is herplaatst. Het kleurenpallet verloopt in 10 lagen van (koper)groen via een houtimitatie en bruine kleurstelling naar een donkerblauw en donkergroen. De huidige afwerking betreft een donkerblauw. In het nieuwe kleurenschema is gekozen om de toegangsdeuren van de Nieuwstraatpanden bruin te schilderen of, zoals bij Bruheze het geval, te beitsen en te lakken. De bruine kleurstelling van de toegangen in de gevels zorgt daarmee voor onderlinge samenhang.

Het kleurbeeld dat aan de hand van het onderzoek is ontstaan, omvat voor Waelwijk een beige kleur voor de gevel, de kroonlijst in lichtbeige. Een lichtere kleur voor de lijst ondersteunt het architectonische beeld van een lijst als afsluiting van een gevel. Uit het kleuronderzoek is geen eenduidig kleurbeeld naar voren gekomen voor de ramen en raamkozijnen. Daarvoor is gekeken bij de linkerzijgevel van het pand: onder de witte verflaag bleek een trompe l'oeil-schildering te zitten van een raampartij met bruin raamhout en een okerkleurig kozijn. Bij het kleurvoorstel voor de gevel is daarom een donker beige/oker-kleur gekozen voor het kozijnhout en een bruine kleur voor het raamhout.

Bruheze

De gevel van het herenhuis Bruheze dateert in huidige vorm uit omstreeks 1830 en telt in afwijking tot het naastgelegen pand Waelwijk drie bouwlagen met een ziende kap boven de derde laag. Deze datering betreft een schatting van Monumentenzorg tijdens het opstellen van de redengevende omschrijving van het pand in de jaren 1960. In werkelijkheid zal de bouwdatum van de voorgevel van Waelwijk en Bruheze niet ver uit elkaar liggen. De voorgevel is in ieder geval van vóór 1844 toen de panden werden herverkaveld.

Het pleisterwerk van Bruheze is voorzien van ondiepe schijnvoegen die een blokverband suggereren. De entreepartij wordt benadrukt door halfronde Korinthische zuilen die een hoofdgestel dragen. Het venster op de verdieping boven de entree wordt geflankeerd door lijsten en afgesloten met een kroonlijst, gedragen op voluutvormige consoles. Het bovenste venster boven de entree kent een extra omlijsting en is voorzien van een sluitsteen die overgaat in de kroonlijst van de gevel.

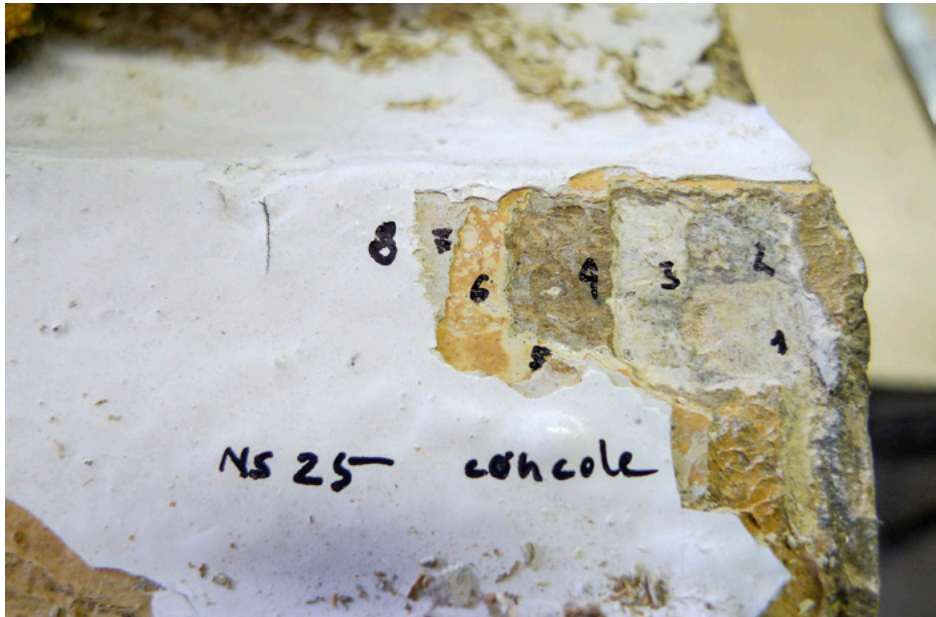
De gevonden kleuren op de gevel van Bruheze geven een lichter kleurenschema dan de kleuren van Waelwijk. Alhoewel zeer verstoord, konden drie historische kleuren onder het huidige grijzige wit worden herkend: lichtbeige, okerbeige, bruingrijs. Op de kroonlijst zijn vijf historische afwerkklagen aangetroffen: lichtbeige, lichtgrijs, grijsbruin, okerbeige, warm lichtgrijs. Onder de vensters zijn hardstenen vensterbanken aangebracht die gedeeltelijk zijn geschilderd. Deze gedeelten bleken ook eerder al geschilderd te zijn geweest, maar dan richting de oorspronkelijke grijze kleur van het hardsteen.

De vensteras met de entreepartij is nader onderzocht op mogelijke differentiaties. Een dergelijke entreepartij zorgt qua architectuur voor een nadruk op die as, mogelijk dat kleur die nadruk kon versterken. De aangetroffen kleuren bleken subtiel te verschillen met de omliggende onderdelen van de gevel. Diverse tinten lichtgrijs en gebroken wit zijn aangetroffen, in het uiteindelijke kleurenschema is gekozen om de lichtste variant te kiezen voor het kleurenschema van de gevel. Hierdoor komt de entreepartij iets naar voren toe, wat de functie van deze as benadrukt. Enkele onderdelen van het hoofdgestel bleken in plaats van een lichte kleurstelling een donkergrijze kleur te hebben als verwijzing naar natuursteen.

Assendelft

De voorgevel van Assendelft dateert uit 1856 en verhult de rijke geschiedenis van de achtergelegen bouwdelen. Uit historisch fotomateriaal valt op te maken dat ook bij deze gevel een geleding zou worden aangetroffen in de kleuropbouw van het pand. Tijdens het onderzoek bleek dat de verflagen bijzonder verstoord waren en lastig vrij te leggen, maar uiteindelijk is een stratigrafie gemaakt die tot een kleurvoorstel van de gevel heeft geleid. Een licht

okerbeige blijkt als eerste afwerklaag op het gevelpleisterwerk te zijn aangebracht. Dit licht okerbeige wordt op maaiveld begrensd door een donkergrijze, natuursteen plint en aan de bovenzijde door een lichtbeige geschilderde kroonlijst.

3. Stratigrafie van Claudia Junge-Dijkman op één van de vier consoles onder de kroonlijst van Assendelft. De broze en hard geworden verflagen lieten zich lastig verwijderen, maar de kleuretrap geeft wel inzicht in de historische kleurenopbouw van de gevel. De onderzoekslocatie op de console heeft voor de kleurkeuze gezorgd van de kroonlijst van Assendelft: een licht gebroken wit als aangetroffen bij laag 1. De aangetroffen kleur is gekoppeld aan de kleurcodes van het Natural Colour System ofwel NCS.

Dat kleur en architectuur hand in hand kunnen gaan, bewijst het verdere onderzoek naar de kleuren van de kozijnen, waterlijsten en vensteromlijstingen. Hier is sprake van een combinatie van natuursteen en stucwerk dat natuursteen moet suggereren. De doorlopende waterlijst in de gevel is van een donkerder grijs dan de daarop gelegen band die doorloopt in de omlijsting rondom het venster. Interessant daarbij is dat op het kozijn dezelfde grijze kleur is gevonden als bij de vensteromlijsting. En dat klopt ook met de architectuur van de gevel: de kozijnen zijn nagenoeg geheel ingewerkt in de gevel, zodat deze nauwelijks zichtbaar zijn. Een afwijkende kleur van die kozijnen zou afbreuk doen aan het stevige natuursteengrijs van de vensteromlijsting. In dit geval zijn omlijsting en raamkozijn één geheel. Niet in materiaal, maar wel in kleur.

Centraal boven de ingang is na herstel van de gevel een okerkleurig tegeltableau aangetroffen waarop de naam LIEFDEGESTICHT in grijze letters is geschreven. Op basis van historische foto's van het huis kon dit tableau worden vermoed. Nadere bestudering van het tableau leert dat de tegels pas in tweede instantie zijn aangebracht, dus na de totstandkoming van de gevel. Die fasering klopt vanzelfsprekend ook met de bouwgeschiedenis en de gebruikersgeschiedenis van het pand. Het tableau zal straks opnieuw zichtbaar zijn en onderdeel vormen van de totale gevel.

CONCLUSIE

Bij het kleurhistorisch onderzoek naar de drie panden Waelwijk, Bruheze en Assendelft is gebleken dat deze negentiende-eeuwse gevels allerm minst het zogenoemde standaardbeeld van licht, wit pleisterwerk, zandstenen kozijnen en groen raamhout volgen. Het is dan ook maar de vraag of ons standaardbeeld van het negentiende-eeuwse kleurenschema klopt. De panden aan de Nieuwstraat vormen opnieuw een uitzondering die de regel bevestigt.

De eentonige lichte kleurstelling van de afgelopen decennia maakte plaats voor een veelkleurig palet aan tinten en kleuren die de architectuur van de gevels ondersteunen en de panden weer laten spreken. In die zin is een duidelijke keuze gemaakt om niet de bewoningsgeschiedenis vanaf het begin van de twintigste eeuw leidend te laten zijn in het bepalen van het kleurenschema, maar juist de negentiende eeuw die zo bepalend is geweest in de transformatie van de in de kern laatmiddeleeuwse panden. De kleur staat nu in het teken van de architectuur en laat de drie panden onderling verschillen en de straatwand spreken.

De aanleiding voor het nieuwe kleurenschema is gevonden in de nog aanwezige historische verflagen op de gevels. De restauratie van de gevels aan de Nieuwstraat kan zich scharen in een steeds langer wordende reeks verbouwingen waarbij gekozen wordt om historische kleuren aan te grijpen voor een nieuw kleurenschema. Daarmee heeft het nieuwe hotel een fraai en aansprekend gezicht gekregen en is de stad Breda een prachtige restauratie rijker. Maar dat het even wennen zal worden voor de passant die nog het beeld van witte gevels in het achterhoofd droeg, dat zal duidelijk zijn.

4. Foto van G.J. Dukker uit 1962 van de gevel van het huis Assendelft. De plint is in een donkere tint geschilderd, de gevel in een iets lichtere tint en de gevel wordt afgesloten met de lichtste kleur op de kroonlijst. Opvallend bij de foto's van Assendelft is de glansgraad van de toegepaste verf. In tegenstelling tot de meeste muurverven die een matte uitstraling hebben, is bij Assendelft een glanzende verf gebruikt. Nadere bestudering van het tegeltableau met het opschrift LIEFDEGESTICHT boven de ingang van het huis wijst uit dat het tegelwerk pas in tweede instantie in de gevel is ingebracht, dus na het pleisteren van de gevel. De toegepaste kleuren ondersteunen de architectuur van de gevel. Het in donkere verf beschilderen van de waterlijsten bijvoorbeeld geven de gevel een horizontale geleiding, terwijl de ritmiek van de vensters en de corresponderende dakkapellen een verticaliteit in de gevel aanbrengen. De combinatie van kleur en architectuur geleiden de gevel op een heldere manier. Die geleiding ontbreekt in de huidige situatie vanwege de eenvormige witte kleur.

Gebruikte terminologie

Bakgoot	Een meestal houten goot voor hemelwaterafvoer. De bakgoot is buiten de muur gelokaliseerd en is vaak opgebouwd uit houten gootklossen, een bodem (meestal van zink) en een binnen- en buiten boeiboord (houten plank) (Haslinghuis 1997).
Bosseren, bossage	De bewerking van stenen waarbij de zichtbare kant ruw behakt wordt (Haslinghuis 1997). In dit geval wordt de bewerking van het pleisterwerk van de gevel bedoeld.
Console	Een uit de muur stekend, meestal geprofileerd stenen of houten deel dat dient ter ondersteuning van een beeldhouwwerk, balk, kroonlijst, balkon, dakgoot of voet van de schoorsteen. De voluutvorm is een spiraal- of krulvormige versiering.
Hoofdgestel	Een breed, voornamelijk horizontaal samengesteld lijstwerk als bovendee van een gevel. Een hoofdgestel als klassieke of classicistische bekroning bestaat globaal uit de onderdelen architraaf (onderste horizontale lijst), fries (horizontale lijst gelegen op de architraaf) en kroonlijst (Haslinghuis 1997).
Kroonlijst	De horizontale uitspringende en meestal geprofileerde band, die de bekroning vormt van een muur onder het dak of boven een ander belangrijk bouwonderdeel (www.joostdevree.nl).
Lijst	Uitspringende rand of strook, gewoonlijk geprofileerd en horizontaal. De lijst kan ook rechthoekig of rond omgetrokken worden tot een omlijsting van gevelopeningen (venster of ingang) (Haslinghuis 1997).
Pen-en-gat-verbinding	Een verbindingsmethode voor twee houten delen, bijvoorbeeld van een spant of kozijn. Hierbij wordt een smal langwerpige, iets taps toelopende stukje hout (de pen) in een daarvoor geboord gat in een ander stuk hout gestoken. Ook is het mogelijk om in beide houtdelen een langwerpige gat te boren en een pen in dit gat als verbindingsdeel toe te passen (Haslinghuis 1997).
Plint	Stootlijst in steen onderlangs een gevel (Haslinghuis 1997).
Sluitsteen	Bovenste steen in een boog, vaak een versierd stuk natuursteen in een bakstenen boog (Haslinghuis 1997). In dit geval betreft het houten versiering als onderdeel van de centrale middenas van de gevel.
Waterlijst	Een horizontale, vóór de gevel uitstekende lijst (band) van metselwerk, natuursteen of stucwerk, om het regenwater van de gevel te weren (Haslinghuis 1997).
Ziende kap	Een kap waarbij de kapconstructie (dakconstructie) vanuit de onderliggende ruimte gezien kan worden (Haslinghuis 1997).

BRONNEN en LITERATUUR

Geraadpleegde literatuur

- Denslagen, W.F., De Vries, A., *Kleur op historische gebouwen*, (Den Haag 1984).
- Dröge, J.F., Veerman, J.W., *Huis Waalwijk, Nieuwstraat 21 Breda. Bouwhistorische opname*, (Leiden 2008).
- Dröge, J.F., Veerman, J.W., *Huis Bruheze, Nieuwstraat 23 Breda. Bouwhistorische opname*, (Leiden 2008).
- Dröge, J.F., Veerman, J.W., *Huis Assendelft, Nieuwstraat 25 Breda. Bouwhistorische opname*, (Leiden 2008).
- Groeneweg, H., Rouw, K. (2011). *Dordtse kleuren. Architectuur ontmoet kleur in de oudste stad van Holland*, (Bussum 2011).
- Haslinghuis, E.J., Janse, H., *Bouwkundige Termen. Verklarend woordenboek van de westerse architectuur- en bouwhistorie*, (Leiden 1997).
- Orsel, E.D., *Vroege drieklezoren*, webpublicatie 2008: bouwhistorie.nl/bergzolder.